

Suferințele bisericilor naționale din Transilvania de sud-est în timpul ocupației horthyste (septembrie 1940 – septembrie 1944)

Cuvinte cheie: Biserica Ortodoxă, Sud-Estul Transilvaniei, ocupația horthystă, evenimente dramatice
Key words: Orthodox Church, South-eastern Transylvania, Horthyist occupation, dramatic events

Abstract

By destroying churches, conversions obtained through violences and maltreatments, the Hungarian authorities, military and civil, spared no effort to erase, in the region inhabited by Seklers, any track of the 22 years of Romanian administration.

A long series of decrees and orders attacked all the spheres of the Romanian life, public and private. They aimed at the Romanian language, religion, right the property, school, church, all the sectors of the economic activity, in order to reduce all these to nothing. Three months were enough for the Hungarian military administration to totally ruin the Romanian life in the Transylvania area obtained through the Vienna Dictate. The civil administration that replaced it, far from renouncing at this destructive action, continued on the same path. The Romanians had to choose between leaving their homes and getting used to the idea of becoming Hungarians, after denying their language, religion and the connection to the community they belonged to.

Dictatul impus în fosta capitală a imperiului habsburgic, Viena, la 30 august 1940, de miniștrii afacerilor externe ai Germaniei și Italiei a obligat România să cedeze Ungariei o parte din Transilvania¹ cu o suprafață de aproape 50.000 kmp, a cărei populație cuprindea, după datele stabilite de Institutul Central de Statistică al României, la 1 ianuarie 1940, 2.612.102 locuitori, dintre care 1.314.654 români, 969.176 unguri și 328.272 de alte naționalități (germani, evrei, ruteni, slovaci etc.). Sentința de la Viena a urmărit un dublu scop: pe de o parte, a dorit să slăbească politic și să aservească economic România, deoarece, după 1918, a fost un element constant în politica respectării tratatelor de pace și a securității colective, iar pe de altă parte, actul a reprezentat o recompensă acordată guvernului de la Budapesta care, în mod constant, a susținut politicile revizioniste inițiate de Berlin și Roma.

A doua zi după pronunțarea verdictului, autoritățile civile și militare au început pregătirile pentru evacuarea teritoriului, preluat de armata maghiară în perioada 5-12 septembrie 1940. În următorii patru ani, jumătate din Transilvania a cunoscut o administrație maghiară care a avut un singur scop: distrugerea a tot ce este românesc. Metodele au alternat între expulzări forțate în masă, asasinatle individuale și în grup, maghiarizarea forțată prin școală, administrație, armată și religie². Din acel moment au putut fi aplicate toate

îndemnurile propagandistice din perioada interbelică, toate amenințările și promisiunile politicianilor unguri privind refacerea regatului Sfântului Ștefan și toate experimentele trupelor regulate sau paramilitare, care se antrenaseră special pentru aceste vremuri.

În urma dictatului de la Viena, 1.314.654 de români ce aparțineau celor două biserici naționale – ortodoxă și greco-catolică (unită) – au fost înglobați în statul ungar. Guvernul maghiar, în timpul celor patru ani cât a durat ocupația Transilvaniei de nord-est, a refuzat să recunoască existența episcopioilor create după 1918, adică episcopiile ortodoxe din Oradea, Cluj și Maramureș, ca și episcopia greco-catolică din Baia Mare. Mai mult, guvernul horthyst a inițiat o operă distructivă: dărâmarea bisericilor, confiscarea bunurilor episcopioilor și parohiilor, internarea preoților în lagăre de concentrare, expulzări, procese intentate membrilor clerului românesc care erau șefii spirituali ai poporului român. Prin slăbirea clerului și intimidarea sa, autoritățile de la Budapesta au sperat să atingă mai ușor scopurile de slăbire a conștiinței naționale românești.

Prin distrugerea de biserici, conversiuni smulse prin violențe și maltratări, autoritățile ungare, militare și civile nu s-au dat în lături cu nimic pentru a șterge, în regiunile populate de secui, orice urmă a celor 22 de ani de administrație românească. Făcând parte din arhidioceza ortodoxă din Sibiu, ce cuprindea

cele trei județe unde secuii erau în majoritate (Trei Scaune, Ciuc, Odorhei), cele 56 de parohii ortodoxe române, cuprinzând 211 secțiuni, au cunoscut, în cel mai înalt grad, opresiunea ungară. Acestea erau grupate sub autoritatea a trei arhiepiscopi și numărau 29.692 de suflete și 60 de preoți. Titularul diocesei ortodoxe din Cluj, episcopul Nicolae Colan³, și-a asumat sarcina de a administra aceste parohii, după 30 august 1940, dar nu și-a putut alătura decât o parte restrânsă a acestor credincioși și aceasta numai pentru câteva luni.

Regimul terorii și persecuțiilor instaurat imediat după ocuparea regiunii a făcut ca, în octombrie 1940, să nu mai rămână în zonă decât 10 preoți ortodocși iar până la finalul anului nici unul. Toți preoții și arhiepiscopii au fost obligați, prin diferite metode, să se refugieze în România. Cei 30.000 de credincioși ortodocși români, timp de câteva luni, s-au văzut lipsiți de orice ajutor spiritual. Abia la sfârșitul anului 1941 și la începutul anului următor Episcopia ortodoxă din Cluj a reușit să trimită în cele trei județe patru-cinci preoți, a căror situație a rămas precară din cauza șicanelor autorităților.

După ce s-au debarasat de preoți, noua putere politică și-a îndreptat atenția către bisericile ortodoxe, din care unele erau recent finalizate și tocmai fuseseră deschise pentru a-și îndeplini misiunea spirituală și culturală. Luând ca pretext cutremurul din 10 noiembrie 1940 care, s-a pretins, a deteriorat multe edificii, armata ungară a distrus din temelii opt biserici ortodoxe⁴, una fiind distrusă parțial, a devastat douăsprezece, cinci dintre acestea fiind transformate în depozite, iar una a fost preluată de Biserica romano-catolică.

În paralel cu distrugerea bisericilor, o vie acțiune a fost exercitată asupra populației românești în scopul de a se converti la cultele ungare: catolic, reformat sau unitarian. Amenințarea cu expulzarea și alte șicane au fost mijloacele de care s-au servit funcționarii Budapestei pentru a-și atinge scopul. Astfel, pentru a determina românii ortodocși să-și renege religia, primăriile nu le-au eliberat, mult timp, nici un extras de stare civilă și li s-au refuzat autorizațiile de trecere a frontierei pentru a-și lucra pământul aflat în zona rămasă României. De aceea, conversiunile forțate au devenit din ce în ce mai frecvente, iar credincioșii ortodocși, constrânși să-și schimbe confesiunea. În Cenatul de Jos din

200 enoriași au rămas doar două familii ortodoxe, la Aita Mare au rezistat presiunilor șase familii din 256 de ortodocși, la Aita Medie trei credincioși din 422, la Lisneu, din 585 români, doar 18 au refuzat convertirea, la Ozun au rămas 50 de familii din aproape 800 de persoane, iar la Boroșneu Mare și-au păstrat credința 95 de români.

Nemulțumit, probabil, de ritmul lent al convertirilor, guvernul de la Budapesta a încercat să dea o lovitură decisivă Bisericii Ortodoxe Române prin reluarea unui proiect mai vechi, de crearea a unei episcopii ortodoxe ungare. În urma unei înțelegeri cu mitropolitul schismatic rus din Praga, Savatie⁵, guvernul ungar a creat în fostele teritorii ale Cehoslovaciei, la sfârșitul anului 1940, un episcopat ortodox ungaro-rutene, în fruntea căruia a fost numit Mihail Popoff, fost confesor în armata țaristă, refugiat în Bulgaria și Ungaria, devenit vicar-general și apoi locțiitor de mitropolit, dar caterisit de Sinodul Bisericii Ortodoxe Ruse din străinătate, cu sediul la Karlowitz, sub jurisdicția căruia se afla, pentru acte canonice foarte grave. Printr-un decret din 13 aprilie 1941⁶ jurisdicția canonică și administrativă a lui Popoff a fost extinsă dincolo de limitele «diocesei ungaro-rutene» de la Munkacs, iar la 2 iunie 1941 a fost instalat oficial în noua funcție. În mai 1943, tot printr-un decret, Popoff a fost demis din post, fiind înlocuit de doi substituiți, până când Janos Peterfalvy a fost desemnat administrator supleant al Bisericii ortodoxe ungare și rutene. Pentru a-și putea desfășura activitatea, a fost rânduit ca arhimandrit de către Serafim, mitropolitul ortodox din Berlin.

Tentativa de a dezorganiza Biserica Ortodoxă Română pentru a o transforma în biserică ungară s-a conformat unui plan stabilit în prealabil. La 30 august 1940, 17 parohii greco-orientale existau în județele Bekes, Bihor și Arad, plus cele aflate în Ungaria. Din punct de vedere al legilor canonice, ele erau, chiar înainte de această dată, de resortul diocezelor ortodoxe române din Oradea și Arad. Cu toate acestea, 13 parohii au fost declarate, din oficiu, parohii greco-orientale ungare și încorporate Bisericii ortodoxe ungare. Legea nu permitea Ministerului Cultelor să declare parohii greco-orientale ungare o parohie greco-orientală română decât la cerere, iar această cerere trebuia să fie aprobată de adunarea generală a parohiei și

de episcopul diocezei respective. Pentru a-și atinge scopul, autoritățile horthyste au luat față de credincioși și preoți măsuri destinate a-i intimida. Instrumentul de care s-au servit în această acțiune, pentru a exercita presiuni asupra adunării generale a parohiilor, au fost cei atrași la colaborare, fiind stimulați de avantajele materiale. În ciuda acestui regim de constrângere, în orașul Gyula, din 1800 de credincioși, la adunarea generală au participat doar 30, aduși cu forța și terorizați pentru a vota schimbarea. În Transilvania de Sud-Est, numeroase parohii ortodoxe, denumite arbitrar ungare, au fost înglobate din oficiu în organizarea ecleziastică imaginată la Budapesta. Astfel, 40 de parohii ortodoxe române au fost sustrase arbitrar autorității diocezelor de care aparțineau și așezate sub jurisdicția lui Popoff, un administrator improvizat.

O nouă direcție de dezorganizare a Bisericii Ortodoxe Române a fost tentativa de a înființa o Academie Teologică ortodoxă ungară. Intenția autorităților a fost ca aceasta să-și deschidă porțile în toamna anului 1941, însă din lipsă de profesori evenimentul a fost amânat. Singurele cadre didactice care au putut fi recrutate au fost un teolog rutean din Munkacs și un preot ortodox român din Ungaria. Cursurile au început, totuși, în 1942, având 32 de studenți, dintre care doar un singur român, care s-a și retras ulterior de la cursuri.

Nici Biserica română unită din Transilvania de Sud-Est nu a fost scutită de presiunile și opririle exercitate de noile autorități. De la început s-a încercat să se denatureze caracterul național, întrucât a fost percepută ca unul din principalii stâlpi de menținere a conștiinței naționale românești în regiune. În primul rând, guvernul ungar nu a recunoscut oficial existența Episcopiei greco-catolice române din Maramureș, creată în 1930, al cărei sediu era la Baia-Mare.

În Transilvania de Sud-Est (județele Trei-Scaune, Odorhei, Ciuc și parțial Mureș) existau 136 de parohii românești unite, cu circa 130.000 de credincioși care aparțineau de Arhiepiscopia din Blaj. Deoarece aceste parohii, din care un mare număr aveau o existență seculară, se aflau într-o regiune care nu încetase a fi prezentată ca pur ungurească, persecuțiile îndurate au luat încă de la început caracterul unei lupte în vederea exterminării totale. Liderii politici și militari locali au ras

biserici și au gonit preoți, dintre care unii au fost arestați și torturați. În multe locuri a fost interzis să se celebreze cultul în limba română, s-a impus citirea imnului național ungar și recitarea unui crez politic revizionist („Hiszèkegy”) în bisericile greco-catolice. Edificiile autorităților din mediul rural – notariate, primării, posturi de jandarmi – au devenit locuri de arest și tortură, unde credincioșii români au fost obligați să-și părăsească credința, iar copiilor de la școală li s-a impus să nu se mai roage în limba maternă. Alături de populație, clerul greco-catolic a cunoscut teroarea încă din primele zile ale ocupației horthyste. Printre cei arestați, insultați, bătuți, internați în lagăr sau în închisoare s-au numărat preoții: Laurențiu Morariu (Herghelia), Ioan Olteanu (Miercurea Niraj), Constantin Voinea (Ibănești), Bogdan Nașcu (Ierșița), Grigore Stino (Ogari), Zosim Nuțiu (Tirimia), Victor Tufan (Ungheni), Alexandru Borda (Turia), Gheorghe Boeriu (Joseni) și Ion Alexandru (Sângeorgiu de Mureș). Victor Tufan a fost arestat fără motiv, bătut de jandarmi cu patul armelor, cu ciocanele și cu o frânghie udă, apoi obligat să stea timp de 7 ore în genunchi, după care și-a pierdut cunoștința. Trezit cu lovituri în picioare, a fost aruncat în stradă și obligat să se refugieze în România. Alături de acesta, alți 54 de preoți au fost expulzați sau au fost siliți, în urma unor molestări, să-și abandoneze parohiile. Preotul Theodor Căndea din Botiz a fost arestat de jandarmi în fața altarului, în timpul slujbei, și expulzat în aceeași zi. Cei care au rămas în teritoriul cedat au primit domiciliu forțat, tocmai în scopul de a nu putea sluji la bisericile care au rămas fără preoți. În unele biserici românești, închise din cauza lipsei de personal, preoții unguri au pătruns cu forța. Un asemenea caz s-a produs în comuna Bicz-Ivănesti (județul Ciuc), unde preotul catolic Bogacs a pătruns fără autorizarea superiorilor săi pentru a oficia liturghia în limba ungară.

După instalarea noii administrații, românii din fiecare localitate au fost convocați la primărie, unde li s-a cerut, sub amenințări, să treacă la una din confesiunile ungare. Conducătorii satelor care au avut curajul să se opună la aceste măsuri și au îndemnat pe coreligionari să nu se lase intimidați, au fost amenințați, maltratați și expulzați. Ca rezultat al terorii exercitate permanent, numeroși greco-catolici au consimțit să treacă la

protestantism sau catolicism. Atunci când Vaticanul a interzis conversiunea la catolicism fără o aprobare specială, horthystii și-au îndreptat eforturile pentru a-i converti pe români la confesiunea reformată. Aproape toți credincioșii greco-catolici din județul Trei-Scaune au fost «convertiți», alături de cei din localitățile Hodoșa, Bicz, Bicz-Chei, Miercurea-Ciuc, Gheorghieni, Joseni, Ghimeș-Făget și Imper (județul Ciuc), Bilbor, Mureș-Izvor, Sovata, Sântandrei, Bolintineni, Tirimioara, Sardul Nirajului, Crăciunești, Păsăreni, Troița, Isla, Ilioara, Culpiu, Herghelia și Moșea (județul Mureș), Odorhei, Merești, Bezidul Nou și Mărtinuș (județul Odorhei). Ca și la ortodocși, proprietățile parohiilor unite și bunurile bisericii au fost confiscate, pământurile provenind din reforma agrară fiind înapoiate foștilor proprietari unguri.

În paralel cu acțiunea de prozelitism, șase biserici greco-catolice au fost demolate⁷, iar o alta a fost transformată, la 18 noiembrie 1940, în cazarmă (Bicz-Centru, județul Ciuc). La bisericile din Ocand, Crăciunel și Merești, edificii noi, distrugerea s-a efectuat de către trupe militare împreună cu populația maghiară localnică. Demolarea bisericii din Ditrău (februarie 1941) a durat mai mult, iar o parte din bunurile mobile au fost distribuite locuitorilor maghiari sau scoase la vânzare. Lăcașul de cult din Pănet a fost distrus, exclusiv, de locuitorii maghiari, în 1941⁸, la fel ca și în Secăreni (martie – mai 1944), unde aprobarea a venit de la subprefectul județului Mureș.

Ingerințele Budapestei în activitățile bisericii au mers până acolo încât au impus oficierea predicilor și slujbelor în limba ungară și cântarea imnului național al Ungariei la finalul fiecărei slujbe. Ulterior, s-a admis celebrarea slujbelor în limba română, dar cu următoarele condiții: a se cânta în așa fel încât să se audă numai melodia, fără cuvintele românești.

După 30 august 1940 guvernul de la Budapesta a încercat să introducă parohiile române sub jurisdicția episcopiei greco-catolice ungare de la Hajdudorog, de care acestea au aparținut înainte de 1918. În acest sens, în noiembrie 1940, episcopul de Hajdudorog a adresat o cerere Curiei romane în vederea reintegrării în dioceza sa, în limitele fixate de bula papală din 1912. Până la sosirea răspunsului, ocupanții au declanșat o acțiune de presiune asupra celor 83 de parohii, ca să

adere la episcopia ungară. La Voșlobeni, comună cu circa 1200 de greco-catolici, adunarea parohială a fost invitată de mai multe ori să ceară realipirea la episcopia din Hajdudorog. Credincioșii au refuzat propunerile, iar unii dintre aceștia, considerați a fi formatori de opinie, au fost arestați, închiși sau expulzați. Un mare număr de români din Mureș-Izvor au fost arestați de jandarmi și nu au fost eliberați decât după ce au semnat adeziunea la noua dioceză. În Hodoșa, cei 900 de enoriași au fost adunați cu forța și li s-a cerut să se pronunțe, dar anterior au fost avertizați că cei care se vor declara pentru Arhiepiscopia din Blaj sau Episcopia din Cluj vor fi expulzați. La începutul anului 1944 acțiunea de înglobare a românilor greco-catolici în dioceza ungară a fost reluată. La 12 februarie 1944 românii din comuna Boghiș au fost convocați la primărie pentru a primi gratuit calendare. Lista celor care au primit acest cadou a fost trimisă episcopiei de Hajdudorog, cu mențiunea că toate persoanele înscrise au aderat la noua dioceză.

O lungă serie de decrete și ordonanțe au atacat toate resorturile vieții românești publice și private. Au avut în vedere limba română, religia, dreptul de proprietate, școala, biserica, toate ramurile activității economice, pentru a reduce totul la neant. Trei luni au fost de ajuns administrației militare ungare pentru a ruina, în totalitate, viața românească din zona Transilvaniei obținută prin Dictatul de la Viena. Administrația civilă care a înlocuit-o, departe de a renunța la această acțiune distructivă, a continuat pe aceeași cale. Românii au avut de ales între următoarele variante: să-și părăsească casele sau să se obișnuiască cu ideea de a deveni unguri, după renegarea limbii, a religiei și legăturii cu comunitatea din care făceau parte. Metodele aplicate cu febrilitate de guvernul de la Budapesta au scos în evidență intenția sa de a asigura, cu orice preț, supremația numerică a ungarilor și acesta înainte de sfârșitul războiului.

Ocuparea Ungariei de către armata germană (martie 1944) a redus amploarea acțiunilor împotriva românilor, care au continuat, mai ales, printr-o propagandă susținută destinată susținerii moralului populației maghiare. Prin actul de la 23 august 1944, când România a întors armele împotriva Germaniei și Ungariei, planurile expansioniste ale guvernului de la Budapesta au fost lichidate, iar prin

convenția de armistițiu dintre România și Națiunile Unite, semnată la Moscova (12 septembrie 1944), au fost declarate „nule și inexistente” hotărârile Dictatului de la Viena. În perioada următoare, acțiunile au fost direcționate către planul diplomatic, în vederea tratatelor de pace, acolo unde reprezentanții revizionismului au cerut ca Transilvania să fie, măcar, independentă, dar în nici un caz redată României⁹. Discuțiile privind proiectul Tratatului de Pace cu România au debutat la 7 mai 1946, în aceeași zi Consiliul miniștrilor de externe ai Marilor Puteri declarând nul și

neavenit Dictatul de la Viena. În cadrul discuțiilor ulterioare, delegatul Cehoslovaciei a propus asimilarea propagandei revizioniste ungare cu cele ale organizațiilor de tip fascist, iar reprezentantul Iugoslaviei a constatat că politica guvernului ungar este identică cu cea a regimului horthyst, care a fost „izvorul permanent al revizionismului ungar și a tuturor tendințelor antidemocratice posibile”¹⁰. Tratatul de Pace, semnat la 10 februarie 1947, a adus reparația cuvenită Statului român, prin care justetea cauzei românești a triumfat.

Dr. Alin SPÂNU

Note – Notes

1. Pe larg despre actul de la 30 august 1940 în: A. Simion, *Dictatul de la Viena*, Editura Albatros, București, 1996; Neagu Cosma, *Dictatul de la Viena (30 august 1940) – consecință a crimei organizate statal de către Ungaria și a colaboraționismului unor unguri din România*, Bravo Press, 1996; Cornel Grad, *Al doilea arbitraj de la Viena*, Institutul European, Iași, 1998.
2. Pe larg despre situația românilor din teritoriul cedat a se consulta: *Teroarea horthysto-fascistă în nord-vestul Transilvaniei septembrie 1940 – octombrie 1944* (coord. Mihai Fătu, Mircea Mușat), București 1985; *Al doilea război mondial. Transilvania și aranjamentele europene (1940-1944)*, ediție, studiu introductiv, note de Vasile Pușcaș, Centrul de Studii Transilvane, Fundația Culturală Română, Cluj-Napoca, 1995.
3. Nicolae Colan (n. 28 noiembrie 1893, Araci-Covasna – d. 15 aprilie 1967, Sibiu) a absolvit Institutul Teologic din Sibiu (1917) și Facultatea de Litere a Universității din București (1920), a devenit rector al Academiei Teologice „Andreiane” (1928-1936), a fost ales episcop al Vadului, Feleacului și Clujului (29 aprilie 1936) și mitropolit al Ardealului (23 mai 1957). A fost membru corespondent al Academiei Române (1938), ulterior fiind ales membru cu drepturi depline (1942). Pe larg despre viața și activitatea sa în volumul *Omagiu lui Nicolae Colan* (îngrijit de Alexandru Moraru), Editura Arhiepiscopiei, Cluj-Napoca, 1995.
4. Acestea se aflau în localitățile: Borsec (județul Mureș), Biborțeni, Vârghiș, Racosul de Sus, Bățanii Mici, Necutian (toate în județul Odorhei), Căpeni și Comalău (ambele în județul Trei Scaune).
5. După canoanele Bisericii Ortodoxe, mitropolitul Savatie era un ierarh schismatic, alegerea și hirotonisirea sa fiind contrare canoanelor, iar din 1936 i-a fost retras dreptul de a purta titlul acordat în 1922.
6. Decretul a fost publicat în Budapesta Kozlbug (Monitorul Oficial) nr. 84/13 aprilie 1941.
7. Acestea se aflau în localitățile: Ocland, Crăciunel, Merești, Mărtiniș (județul Odorhei), Ditrău, (județul Ciuc) și Pănet (județul Mureș).
8. La reclamațiile autorităților ecleziastice române din Târgu-Mureș privind distrugerea edificiului, administrația ungară a răspuns că „vântul este acela ce a distrus biserica din Pănet”.
9. Pe larg despre situația Transilvaniei la sfârșitul celui de-al doilea război mondial, a se consulta: Florin Constantiniu, *P.C.R., Pătrășcanu și Transilvania (1945-1946)*, Editura Enciclopedică, București, 2001.
10. Mihai Stratulat, *Revizionismul și neorevizionismul ungar*, Editura Globus, București, 1994, p. 306-307.